

КЛЮЧОВІ МОДАЛЬНОСТІ ТА ДОМІНАНТИ У ЖАНРОВІЙ МОДИФІКАЦІЇ ПОСЛАНЬ І. ВИШЕНСЬКОГО

KEY MODALITIES AND DOMINANTS IN THE GENRE MODIFICATION OF THE EPISTLES OF I. VYSHENSKY

Савенко О.П.,

orcid.org/0000-0002-0117-0103

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики їх навчання
Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті аналізується жанрова модифікація послань збірки «Книжка» І. Вишенського, простежуються ключові модальності: спонукальна, оцінна та емоційна, які втілюють різноманітні авторські інтенції та впливають на стильове забарвлення його творів. Їх комплексне дослідження дає змогу глибше зрозуміти ідейно-художню специфіку послань у спадщині цього видатного письменника-полеміста.

У класифікації послань збірки «Книжка» І. Вишенського враховано такі принципи: тематичний – виділення послань на основі тематики, змісту та проблематики, піднятої автором; комунікативний – визначення адресата послання, характеру комунікації між автором та адресатом; стилістичний – аналіз мовно-стилістичних особливостей послань, їх риторичного та художнього оформлення; структурний – виділення композиційних та формальних ознак жанрових різновидів послань; історико-літературний – розгляд послань у контексті розвитку української літератури.

Типи послань у полемічній збірці «Книжка» є індивідуальні, колективні та масові. Що демонструє широкий діапазон комунікативних стратегій І. Вишенського та охоплення різних цільових аудиторій. Індивідуальні послання характеризуються більш інтимним, персоналізованим характером та звертаються до конкретних осіб. Вони можуть містити елементи полеміки, викривання чи повчання. Колективні послання адресовані певним релігійним спільнотам, які виражають позицію та заклики до консолідованих дій. Масові послання спрямовані на широку аудиторію і мають на меті справити емоційний та ідеологічний вплив. Для них характерні риторичність, емоційність та виразність. У сукупності ці три типи послань демонструють багатогранність жанрової модифікації у творчому доробку І. Вишенського та його майстерність у використанні різноманітних художньо-публіцистичних технік, сутність яких полягає в інтеграції фактичного матеріалу з художньо-образним осмисленням дійсності, застосуванні різноманітних стилістичних прийомів, емоційної лексики, оцінних суджень, що робить художній твір більш переконливим і впливовим.

Ключові слова: послання, жанр, Іван Вишенський, діалог, полеміка, стиль.

The article analyzes the genre modification of the messages of the collection “The Book” by I. Vyshensky, traces the key modalities: persuasive, evaluative and emotional, which embody various author’s intentions and influence the stylistic coloring of his works. Their comprehensive study allows for a deeper understanding of the ideological and artistic specificity of the messages in the legacy of this outstanding polemicist writer.

The following principles are taken into account in the classification of the messages of the collection “The Book” by I. Vyshensky: thematic – selection of messages based on the topic, content and issues raised by the author; communicative – determination of the addressee of the message, the nature of communication between the author and the addressee; stylistic – analysis of linguistic and stylistic features of messages, their rhetorical and artistic design; structural – selection of compositional and formal features of genre types of messages; historical and literary – examination of the messages in the context of the development of Ukrainian literature.

The types of messages in the polemical collection “The Book” are individual, collective and mass. Which demonstrates a wide range of I. Vyshensky communication strategies and coverage of various target audiences. Individual messages are characterized by a more intimate, personalized character and are addressed to specific individuals. They may contain elements of polemic, exposure or instruction. Collective messages are addressed to certain religious communities that express positions and calls for consolidated action. Mass messages are aimed at a wide audience and aim to make an emotional and ideological impact. They are characterized by rhetoric, emotionality and expressiveness. Taken together, these three types of messages demonstrate the versatility of genre modification in I. Vyshensky creative work and his skill in using various artistic and journalistic techniques, the essence of which is the integration of factual material with an artistic and figurative understanding of reality, the use of various stylistic techniques, emotional vocabulary, evaluative judgments, which makes a work of art more convincing and influential.

Key words: message, genre, Ivan Vyshensky, dialogue, polemic, style.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість різноаспектних досліджень, постать і літературна творчість Івана Вишенського на сьогодні залишаються недостатньо вивченими. Дослідники та інтерпретатори вбачали у твор-

чості Вишенського відображення своїх власних ідеалів, поглядів та переконань – від громадських ідеалів Івана Франка до захисту інтересів поневоленого українського народу. Михайла Грушевського цікавили саме погляди Івана

Вишенського на церкву та суспільство. Михайло Возняк бачив у Вишенському не стільки полеміста, скільки поета й красномовця.

Аналіз нових досліджень. Наукові праці В. Шевчука, Г. Грабовича, Н. Поплавської, Л. Ушкалова, П. Білоуса є важливими для вивчення творчості Івана Вишенського, адже здійснили ґрунтовний аналіз його художньої спадщини та відтворили неоднозначний контекст, в якому формувалися його погляди. Зокрема, В. Шевчук зосередився на дослідженні літературної майстерності Вишенського, проаналізувавши його полемічні твори та виявивши притаманні йому художні прийоми. Григорій Грабович приділив увагу ідейно-філософським основам його творчості, вбачаючи в ній відгомін візантійської та слов'янської духовної традиції. Наталія Поплавська та Леонід Ушкалов глибоко дослідили біографічні свідчення про життєвий шлях Вишенського, акцентували на витоках його світогляду.

Постановка завдання. Донині дослідники Івана Вишенського зосереджували увагу здебільшого на змісті його творів, побіжно відзначали індивідуальність мови і стилю цих творів. Натомість питання про жанрову природу не було ретельно досліджено. І цю прогалину час заповнити.

Виклад основного матеріалу. Іван Франко у монографії «Іван Вишенський і його твори» писав, що Вишенський у художній творчості використовував популярну ще з греко-римських та ранньовізантійських часів форму послань: «Жива натура нашого автора, проявляючися в його писаннях, так і перла його до форми листа, т.є. до того, щоб промовляти лице в лице до свого суперника чи прихильника, переконувати не самою силою абстракційно-богословських аргументів, аморальним і психологічним впливом особи на особу, живого слова, тону, колориту бесіди <...> Форма послання, свобідна, безпретенсіальна і zarazом інтимно-суб'єктивна, відповідала найліпше його натурі, і відтепер, т.є. від початку останнього десятиліття XVI в. аж до кінця своєї літературної діяльності, він держиться її незмінно» [4, с. 71].

В. Микитась дійшов висновку про жанровий синкретизм (поєднання різноманітних жанрових ознак) у творах Вишенського: «Він удавався майже до всіх жанрів тодішньої полемічної літератури – послання, памфлету, трактату, діалогу, які часом поєднувалися в одному й тому ж творі» [3, с. 18].

П. Білоус здійснив часткове вивчення жанрової та стилістичної багатогранності творчого

доробку Івана Вишенського. У статті «Жанрова природа творів Івана Вишенського» науковець зазначає, що полемічна рукописна збірка «Книжка» (1600) включає різноманітні жанрові форми, такі як «писання», «обличеніє» (у вигляді діалогу), «поради», «извіщенія», «зачапки», «новини». Художні твори автора, які не ввійшли до «Книжки», мають форму листів («послание») або містять інформацію чи образні зображення: «стислий відгук», «суперечка» (словесне змагання), «уявне видовище». П. Білоус визначає, що «ключем до жанрової природи творів Вишенського можуть бути не стільки формальні або наслідувальні чинники, скільки загальний пафос його творів – пафос, який пронизує всі його тексти і визначає жанрову домінанту (слід зауважити, що поняття жанру передусім передбачає спосіб мистецького осмислення світу та художню форму організації тексту). З такого погляду до творів Вишенського найбільше підходило б таке жанрове визначення – інвектива» [1, с. 333].

Ми ж зосередимося на жанрі послання, який органічно й невід'ємно входить до системи як поетичних, так і прозових жанрів, маючи характерні ознаки змісту та форми. Послання істотно варіюється та еволюціонує під впливом стилю епохи та індивідуального художнього досвіду автора. На відміну від інших жанрів, послання має більш «програмний» характер, оскільки наявність визначеного адресата жорсткіше зумовлює тематику та стиль твору. Структура цього жанру містить не лише звернення та спонуки до дій, а й часто характеристики самого автора. Жанр послання є одним із ключових аспектів дослідження художньої єдності та багатогранності літературних явищ.

Послання як епічний твір може поставати у формі листа або звернення до конкретної особи чи суспільства загалом. Цей жанр характеризується дидактичним або морально-філософським змістом, який поєднується з гумористичними або сатиричними елементами. Жанр послання бере свій початок у творчості римського поета Горація, автора відомого віршового послання «До Пізонів» («Мистецтво поезії»).

Послання І. Вишенського мали широкий діапазон: від дружнього обміну ідеями – до політичних заяв, філософських узагальнень та агресивних образ. Важливим завданням літературознавчих студій про творчість Івана Вишенського є систематизація та класифікація різноманітних жанрових модифікацій послань. Ця робота дозволить глибше досягнути ключові мотиви та ідеї автора,

а також виявити особливості його художнього стилю та риторичних прийомів.

Питання принципів у класифікації жанрових модифікацій послань І. Вишенського є складною проблемою, яка потребує ретельного аналізу. Вишенський використовував широкий спектр жанрових модифікацій у збірці полемічних творів «Книжка», серед яких послання займають важливе місце.

У класифікації жанрових модифікацій послань збірки «Книжка» І. Вишенського необхідно враховувати такі принципи: *тематичний* – виділення послань на основі тематики, змісту та проблематики, піднятої автором; *комунікативний* – визначення адресата послання, характеру комунікації між автором та адресатом; *стилістичний* – аналіз мовно-стилістичних особливостей послань, їх риторичного та художнього оформлення; *структурний* – виділення композиційних та формальних ознак жанрових різновидів послань; *історико-літературний* – розгляд послань у контексті розвитку української літератури, їх зв'язок із традиціями попередників та сучасників Вишенського.

Застосування комплексного підходу, заснованого на поєднанні зазначених принципів, дозволить здійснити ґрунтовну класифікацію жанрових модифікацій послань збірки «Книжка» І. Вишенського та глибше зрозуміти їхнє місце в системі його творчості.

Класифікація послань за адресатом – важливий аспект ділового спілкування. Залежно від цього критерію, розрізняються наступні типи послань у творчому доробку І. Вишенського: індивідуальні, колективні, масові послання. Індивідуальні послання – адресовані конкретній особі. Такі послання містять персоналізовану інформацію та зорієнтовані на конкретного отримувача. Серед таких можна виділити «Послання князю Василю Острозькому...» (1599–1600). Цей твір містив персоналізовану інформацію, що стосувалася саме князя Острозького, і був спрямований виключно на нього. Такі адресні послання відрізняються від загальних звернень тим, що вони створюються саме для конкретного адресата з урахуванням його статусу, індивідуальних особливостей та контексту. Їх метою є встановлення персонального діалогу та вирішення питань, що стосуються певної особи.

Колективні послання – адресовані групі осіб, які автор писав для єпископів, латинян, «велможным их малостям, панам арцибискупам и бискупам» [2]: «Зачапка философам латинским...» (1599–1600), «Писание к утекшим от православ-

кой вѣры епископам» (1598), «Порада, како да ся очистит церков Христова, заплюглавленная лживыми пастырями и нечистым житием оных и всѣх им послѣдующих» (1599–1600). Такі послання дозволяли автору охопити ширше коло читачів та доносити свою думку до впливових осіб церковної ієрархії, що мало на меті максимізувати суспільний резонанс та ефективність комунікації.

Масові послання – розраховані на широку аудиторію: «Обличение диявола-миродержца...» (1599–1600), «Писание до всѣх обще, в Лядской земли живущих» (1588), «Слѣд к постижению и изучению художества...» («Слѣд краткий») (1599–1600). Такі послання характеризуються високою доступністю та можливістю впливати на велику кількість людей одночасно.

Класифікація послань за функціональним призначенням – важливий аспект ефективної комунікації. Пропонуються наступні категорії: спонукальні, оцінні, емоційні послання.

Спонукальні послання – це твори, які містять заклики до дії, прохання, рекомендації. У посланні «Писание до всѣх обще, в Лядской земли живущих» І. Вишенський пише: «Покайтесь убо, всѣ жителя тоя земли! Покайтесь, да не погыбнете двоякою цогибелию, и вѣчною и дочасною, от скорого гнѣва божия нагло!» [2] – це спонукування, яке виражене у цитаті, має глибоке релігійне значення. Це заклик до всіх мешканців певної землі покаятися у своїх гріхах, щоб уникнути двоякої загибелі – як тимчасової, так і вічної. Ідеться про необхідність швидко спокутувати провини, щоб запобігти раптовому гніву Божому. Це суворе попередження, яке сповнене духовної ваги та характеризується урочистим, повчальним тоном. У тому ж посланні вказано: «Имѣйте убо вѣру и надежду в бога жива крѣпку и непоколѣбиму! На панов же ваших руского роду, на сыны челоуѣческия, не надѣйтеся! В них же нѣсть спасения. Всѣ бо бога живого и вѣры яж в него отступили, прелести же еретической, любви духа тщеславного, жизнлюбию и лихоимству ся поклонили» [2]. Ця цитата спонукає до твердості та непохитної віри в Бога, а не сподівання на земних панів. Вона також засуджує відступ від живого Бога та поклоніння єретичним спокусам, марнославству, любові до життя та жадібності. Ці слова наголошують на необхідності зосередження на духовному та Божественному, а не на світських чи егоїстичних прагненнях. Вони закликають віруючих покласти свою довіру та надію виключно на Господа, який є єдиним шляхом до порятунку.

Оцінні послання – твори, у яких виражаються автором думки, судження, ставлення до певної ситуації чи події. У посланні «Порада» читаємо: «латинский смрад пѣсней из церкви изжденѣте» [2] – це приклад оцінювального судження, яке створює негативну атмосферу замість конструктивного діалогу. Цитата з того ж послання: «Если бы и латина или еретики были с тобою ся прилучили, не соромѣйтеся рода прелюбодѣного жизни сея, да не посрамлены будете на вселенском позорищи, ибо нашее вѣры тайнства увесь мир вмѣстити не может, иншои же вѣры всѣ суть прелести» [2]. Це висловлювання є прикладом оціночного судження, яке ґрунтується на релігійних переконаннях та розмежуванні між «нашими» й «іншими» віруваннями. Воно виражає зневажливе ставлення до інших віросповідань, розглядаючи їх як «прелесті» (оману), та наголошує на винятковості та перевазі власної релігії, яка «увесь світ вмістити не може». Таке судження має виразний оціночний характер і відображає суб'єктивну позицію автора, що ґрунтується на релігійній упередженості та нетолерантності до інших поглядів. У посланні «Писание до всѣх обще, в Лядской земли живущих» автор пише: «Днес бо во Лядской земли священники всѣ, яко ж древле нѣкогда Елзавелины (а не небесного бога) жрецы – черевом, а не духом офѣрюют. Панове зас над бога богами вышшими над своими поручными поддаными ся починили и над творца, равным зданием образа своего всѣх почтившаго, судом беззаконным вознеслися, безсловесных естество вышшею ценою (в своих антихристового закона правах над люд божий, им до часу под власт злецоный) оценили» [2]. Цей вислів містить оцінку автора щодо духовного стану священників у Лядській землі. Автор виражає критичне ставлення до них, звинувачуючи їх у тому, що вони «жертвують черевом, а не духом», тобто надають перевагу матеріальним, а не духовним цінностям. І. Вишенський також звинувачує панів у тому, що вони поставили себе «вище за богів» і судили творця несправедливо, давши безсловесним істотам вищу ціну, ніж людям, яких вони підпорядкували своїй владі в «антихристовому законі». Загалом, це є оцінне судження письменника, який критикує моральний і духовний занепад в тогочасному суспільстві.

Емоційні послання передають почуття, настрої, переживання відправника. У посланні «Писание к утекшим от православкой вѣрн епископам» І. Вишенський виражає свої глибокі емоції та почуття. Використовуючи професійне володіння мовою та образними засобами, автор майстерно

передає свій внутрішній світ адресату. Емоційний компонент тексту відіграє ключову роль, допомагаючи донести до аудиторії важливі ідеї та переживання. Така експресивність стилю надає твору особливої виразності та переконливості: «Не ваши милости ли сами обнажаєте, из оборы конѣ, волю, овцѣ у бѣдных подданных волочите, дани пѣняжные, дани пота и труда, от них вытягаєте, от них живо лупите, обнажаєте, мучите, томите, до комяг и шкут безвременно, зимою и лѣтом, в непогодное время, гоните, – а сами, як идоли, на одном мѣсцу присѣдите или, если и трафитеся того трупа отидолотворенного на другое мѣсце перенести, на колысках, як бы и дома сѣдячи, безскорбно преносите, а бѣдные подданне и ден и ноч на вас трудят и мучат; которых кров, силы и праці и подвига выссавши и нагих в оборѣ и коморѣ учинивши, вырванцов ваших, вам предстоящих, фалюндышами, утрфинами и каразиями одѣваєте, да красноглядством тых слуговин око накормите, а тые бѣдные подданые и простои сермяжки доброи, чим бы наготу покрыти могли, не мають!» [2]. Автор висловлює сильне обурення та засудження щодо жорстокого ставлення феодалів до своїх селян. Він звинувачує панів у тому, що вони безжально експлуатують своїх підданих, відбирають у них усе до останнього, доводячи їх до бідності та зубожіння. Автор шокований тим, що пані живуть у розкоші та комфорті, в той час як селяни цілодобово важко працюють і мучаться в злиднях. І. Вишенський з осудом говорить про те, як феодали роздягають, катують і гноблять людей. У цитаті відчувається обурення автора нелюдським ставленням панів до селян, що є проявом глибокої соціальної несправедливості.

Класифікація послань за формою є структурована система їх розподілу в залежності від способу викладу думки та наявності тих чи інших мовних засобів. Основні типи послань за формою: монологічні та діалогічні послання.

Монологічні послання містять висловлювання однієї особи без безпосереднього діалогу. Прикладами монологічних послань є «Писание до всѣх обще, в Лядской земли живущих» та «Писание к утекшим от православкой вѣрн епископам». У такого гатунку посланнях можливе використання риторичних запитань, що надають висловлюванню діалогічності, але без прямої форми діалогу.

Діалогічні послання передбачають почергове висловлювання двох чи більше осіб. Послання «Обличення диявола-миродержца» відображає непрості суспільно-політичні та релігійні процеси тогочасної Русі у формі діалогу між «прелестни-

ком диявола-миродержця» та «голяком-странником», демонструючи гостру полеміку між представниками різних ідеологій. Особливостями цього діалогічного послання є: чітке протиставлення двох світоглядних позицій – влади та бідності, гріха та чесноти, мирського та духовного; емоційне забарвлення діалогу, напруженість суперечки, прагнення кожної сторони переконати опонента у своїй правоті; глибокий релігійно-моральний зміст, спрямований на духовне очищення суспільства та викриття гріховності світської влади.

Послання Івана Вишенського «Порада» представлено у формі діалогічного викладу, де автор задає запитання та пропонує відповіді на них. Ця особлива літературна форма дозволяє активно взаємодіяти з читачем, залучаючи його до роздумів над важливими питаннями духовного життя. Використання питально-відповідної структури надає тексту дискусійного характеру, спонукаючи реципієнта замислитися над порушеними проблемами, створює ефект живого спілкування між «римлянином» та «православним», занурюючи читача у процес пошуку істини. Діалогічність є важливою стильовою особливістю, що підкреслює полемічність та переконливість авторської позиції.

Висновки. У жанровій модифікації послань збірки «Книжка» І. Вишенського простежуються ключові модальності: спонукальна, оцінна та емоційна, які втілюють різноманітні автор-

ські інтенції та впливають на стильове забарвлення його творів. Їх комплексне дослідження дає змогу глибше зрозуміти ідейно-художню специфіку послань у спадщині цього видатного письменника-полеміста.

Типи послань у полемічній збірці «Книжка» є індивідуальні, колективні та масові. Що демонструє широкий діапазон комунікативних стратегій І. Вишенського та охоплення різних цільових аудиторій. Індивідуальні послання характеризуються більш інтимним, персоналізованим характером та звертаються до конкретних осіб. Вони можуть містити елементи полеміки, викривання чи повчання. Колективні послання адресовані певним релігійним спільнотам, які виражають позицію та заклики до консолідованих дій. Масові послання спрямовані на широку аудиторію і мають на меті справити сильний емоційний та ідеологічний вплив. Для них характерні риторичність, емоційність та виразність. У сукупності ці три типи послань демонструють багатогранність жанрової модифікації у творчому доробку І. Вишенського та його майстерність у використанні різноманітних художньо-публіцистичних технік, сутність яких полягає в інтеграції фактичного матеріалу з художньо-образним осмисленням дійсності, застосуванні різноманітних стилістичних прийомів, емоційної лексики, оцінних суджень, що робить художній твір більш переконливим і впливовим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоус П. В. Літературна медієвістика. Вибрані студії: у 3-х томах. Т. 2: Художній світ давньої української літератури: Ізборник і Петро Білоус. Житомир: ПП «Рута», 2012. 428 с.
2. Вишенський І. Книжка. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_19.htm. (дата звернення: 25.06.2024).
3. Вишенський Іван. Вибрані твори. К.: Дніпро, 1972. 129 с.
4. Франко І. Іван Вишенський і його твори. Зібрання творів у 50 т. К.: Наукова думка, 1981. Т. 30: Літературно-критичні праці (1895–1897). 278 с.